

Центар за либерално-демократске студије

РАДНИ ДОКУМЕНТИ ИЗ ЕКОНОМСКЕ ИСТОРИЈЕ

ДЕВОЈЧИЦЕ СУ БИЛЕ НА БРОЈУ У СРБИЈИ ПРЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Бошко Мијатовић

новембар 2020.

Др Бошко Мијатовић¹

Девојчице су биле на броју у Србији пре Првог светског рата²

Апстракт: *Тема овог рада је истраживање положаја девојчица у Србији пре Првог светског рата: да ли је њихов положај био толико инфериоран у односу на дечаке да је то резултирало њиховим већим морталитетом и мањим бројем него што би се очекивало код једнаког положаја деце оба пола. Кратак одговор је НЕ. У раду је показано да није постојао мањак девојчица у односу на биолошки детерминисане демографске стандарде како приликом рођења (што значи да инфантицид није био селективан), тако ни током раног детињства (што значи да девојчице нису битно слабије храњене и лечене). Овим се Србија прикључила западноевропском моделу у коме преференција синова има бенигне облике. Такав резултат последица је, верујем, комбинација економских разлога (знатна економска вредност жене), хришћанског морала и државне политике.*

Кључне речи: девојчице, стопа по полу, дискриминација, чедоморство, рођења, попис, економска вредност, хришћанство.

Увод

Тема овог рада је истраживање положаја девојчица у српском друштву од 1860-их година до Првог светског рата, али не толико укупног већ само оног најважнијег: да ли је њихов положај био толико инфериоран у односу на дечаке да је то резултирало њиховим већим морталитетом и мањим бројем него што би се очекивало код једнаког положаја деце оба пола.

Преференција мушког детета у односу на женско је у патријархалном друштву познат феномен у светским размерама и део свакодневнице оновремене Србије. Најлакши и стандардан приказ те разлике у литератури јесте уобичајена слика веселје приликом рођења мушког детета и мук или чак плач приликом рођења женског.³ Мушко дете је доживљавано као онај од кога зависи будућност свих млађих и жена у породици, као настављач лозе, будући власник породичног имања и старешина породичног предузећа, радник на физички најтежим пословима, онај који ће издржавати

---

¹ ЦЛДС, Београд.

² Захваљујем се Милошу Јагодићу, Гордани Матковић и Милану Завађилу на корисним коментарима.

³ Милан Ђ. Милићевић пише: "Мушка страна свакад је претежнија од женске. Кад се роди мушко дете, девета кућа пева, а кад се роди женско дете, девета кућа плаче, веле старе бабе"; "Женскиње треба да устану раније од мушкиња; оно мушкињу полева да се умије (...) сељанка ручконоша носећи радинима ручак, обично има на рамену обрамицу с торбом хлеба и с лонцем готовца, на леђима, често колевку (ако ће и она имати шта да ради), за појасом јој преслица те идући граби и што да опреде! Ох, нема лако такве живомученице као што је жена сељанка!", *Живот Срба сељака*, Просвета, Београд, 1984, стр. 17 и 132.

родитеље у старости, па и војник и заступник интереса породице у општењу са државом и сеоском заједницом. Са друге стране, женско дете ће радити лакше послове (иако помоћ код млађе деце и рад у домаћинству нису лаки), привремено је у породици (удаће се када одрасте и отићи у мужевљевој породици), па ће чак окрњити породичну имовину кроз мираз који ће однети у мужевљевој кући и слично. Како давно, а строго рече Вук Врчевић (1881): „Син је кутњи темељ, крсна свијећа, вјечна домаћа читуља, бранич цркве и народа... А ђевојка? Она није друго но туђа вечера за суђену кућу“.⁴ Стога је на селу владало уверење да је економска и социјална вредност дечака за породицу знатно већа од вредности девојчице, па је и однос породице био одговарајуће различит.

Да ли је преференција мушког детета довољан разлог за смањење броја девојчица или се његови ефекти завршавају на мање драстичним облицима неједнаког положаја?

На светском нивоу је Индијац Амарта Сен, нобеловац, 1990. уздрмао светску политичку, али и стручну јавност образложеном тврдњом да у земљама у развоју недостаје велики број жена, а посебно у јужној и југоисточној Азији – он га је тада проценио на више од 100 милиона.⁵ Учинио је то, методолошки гледано, упоређењем полне структуре најмлађих кохорти деце и нашао да је удео девојчица далеко мањи него што је уобичајено по демографским стандардима. Неприродно висока стопа дечака у односу на девојчице, показало се, углавном је последица селективног абортуса, када потенцијални родитељи унапред сазнају пол детета и одлуче се за елиминацију женског фетуса. Сенови радови изазвали су велику истраживачку активност широм света, са анализом проблема у бројним земљама, посебно у Индији и Кини, који су потврдили Сенов закључак о утицају ултразвучне технологије од 1970-их или 1980-их година наовамо.⁶

Размах истраживања донео је и испитивање феномена недостајућих девојчица у ближој и даљој историји, почевши од Тоскане у XV веку,⁷ Кине у XVII веку и слично. Распоживост и поузданост података повећавала се са протоком времена, посебно у Европи, па сада постоји доста студија о овом феномену у европским земљама. Основни налаз ових истраживања је да у западној Европи од XVI века надаље релативно висок морталитет девојчица није било озбиљан проблем, иако је и даље била присутна преференција синова. У правцу ублажавања ефеката ове преференције током развоја деловали су морални и религијски разлози.⁸ Ипак, инфантицид је постојао у старијим временима, а повремено је посебно погађао девојчице.⁹ У XIX веку

---

⁴ Наведено према Сретен Петровић: „Магија и животни круг у обичајима и веровању Сврљига“, *Културна историја Сврљига*, књ. 7, 2016, стр. 56.

⁵ Amartya Sen, *More than 100 million women are missing*, *New York Review of Books*, 20, 1990; A. Sen, „Social inequality outweighs women's survival advantage in Asia and North Africa“, *British Medical Journal*, 304, 1992.

⁶ Monica Das Gupta, „Asia's "Missing Women": A New Look at the Data“. *Population and Development Review*, 31: 2005, стр. 529-535.

⁷ Tovah Bender, „The Case of the Missing Girls: Sex Ratios in Fifteenth-Century Tuscany“, *Journal of Women's History*, Vol. 23, Number 4, Winter 2011.

⁸ Francisco Beltrán Tapia, „Sex ratios and missing girls in late-19th-century Europe“, EHES Working Paper, No. 160, June 2019; Katherine Lynch, „Why weren't (many) European women missing?“, *History of the Family* 16, 2011.

⁹ Gregory Hanlon, „Routine Infanticide in the West 1500–1800“, *History Compass* 14/11, 2016.

постојао је проблем премалог броја девојчица у односу на број дечака само у неким јужноевропским земљама, као што су Шпанија, Грчка и Бугарска.¹⁰ Стога је занимљиво ближе погледати како Србија стоји у компаративној перспективи.

Непосредна историографска евиденција о смртоносној дискриминацији девојчица која би довела до смањења њиховог броја практично не постоји у Србији, као ни у целој Европи. По свему судећи, основни мотив инфантицида у Србији у XIX веку није била намера да се утиче на број и композицију порода породице већ прикривање детета зачетог у ванбрачном односу, а ради избегавања срамоте, тако да пол детета при чедоморству није био важан, чак можда није увек ни био познат чедоморкама,¹¹ па се не помиње ни у иначе оскудној статистици.

Овај рад има два дела. У првом ћемо погледати податке из демографске историје за Србију и проценити да ли су девојчице најмлађих категорија на броју или их је мање него што би требало по стандардним демографским мерилима. Учинићемо то за период 1865-1910, с посебним нагласком на 1890-им годинама. Свакако, мањи број девојчица био би последица или чедоморства (инфантицида) при порођају или изразитог занемаривања малог детета од стране родитеља које доводи до смртног исхода. У другом делу погледаћемо укратко неке чиниоце који се довели до установљених резултата.

Статистичка основа

Податке за калкулације узећемо из демографске историје Србије, односно из оновремене виталне статистике и пописа становништва. Кретању становништва придавана је у XIX веку велика пажња званичних кругова, пошто се веровало да од броја становника зависе и економска и, још више, војна снага земље, што је у време перманентно заоштрених политичких односа и национално-ослободилачких покрета заиста било важна ствар.

Стога је у Србији врло рано започето с прикупљањем података о становништву и демографским истраживањима. Први попис становништва извршен је 1834, да би их до Првог светског рата било изведено још 15.¹² Свакако, обухват пописа није једнак већ је прошириван током времена, као што ни обрада и објављивани детаљи нису једнаки.

Најмодерније су конципирани пописи од 1890. надаље, а у складу са међународним стандардима. Међутим, за наше истраживање употребљиви су само пописи из 1890,

---

¹⁰ Francisco Beltrán Tapia, D. Gallego-Martínez, "Where are the missing girls? Gender discrimination in 19th-century Spain", *Explorations in Economic History* 66, 2017; Francisco Beltrán Tapia: "'All little girls, the bad luck!' Sex ratios and gender discrimination in 19th-century Greece", EHES Working Paper, No. 172, November 2019.

¹¹ Тако читалац не сазнаје пол убијеног новорођенчета у роману Светолика Ранковића *Сеоска учитељица* (1898).

¹² Александра Вулетић, „Статистика у служби државне управе и унапређења народног благостања у Србији 19. века“, у *Држава и политике управљања (18–20. век)*, ред. П. В. Крестић; Историјски институт, 2017.

1895. и 1900. године,¹³ пошто је само за њих објављено оно што је нама потребно: детаљна старосна структура по полу. За пописе из 1905. и 1910. објављени су само претходни, а не и дефинитивни, детаљнији резултати: за први због слабог квалитета пописа и свесне одлуке да се не врши компликована ревизија, а за други због ратова (балканских и светског) и пропасти пописног материјала од бугарског окупатора.¹⁴

Са друге стране, вођење матичних књига (регистара) је за цркве постале обавезно 1836,¹⁵ што је омогућило праћење виталне статистике у Србији (рођења, умирања, брачност итд). Стога располажемо дугом серијом рођених и умрлих по полу, а за сваку годину.

Стопа дечака и девојчица при рођењу

Методологија коју ћемо у наставку користити за оцену евентуалног дефицита девојчица је у основи једноставна. Основни индикатор је *стопа рађања по полу* (дечака и девојчица) за живорођене у ондашњој Србији, при чему је ова стопа дефинисана као однос броја рођених дечака и броја рођених девојчица (број дечака подељен бројем девојчица) у једној години. Извор за ове податке је витална статистика. Тако добијену актуелну стопу упоредићемо са „нормалном“ стопом из чега ћемо установити да ли је у Србији рађано мање девојчица у односу на број дечака него што је природно. А тај мањак девојчица био би последица селективног чедоморства (инфантицида) девојчица приликом рођења, односно непосредно по рођењу. Другим речима, морталитет девојчица при рођењу био би већи него дечака па би у броју живорођених било премало девојчица.

Али, колика је „нормална“ стопа рађања дечака и девојчица по полу? Светска здравствена организација верује да је „очекивана“ стопа донекле пристрасна у корист дечака и да се у нормалним околностима у просеку рађа „око 105“ дечака на 100 девојчица (или 1,05 дечака на једну девојчицу), а да је прихватљив распон од 102 до 107.¹⁶ Као биолошки детерминисана, ова „нормалност“ важи у свим земљама и свим временима. У Европској унији стопа рађања по полу већ дуже времена износи 106, а у САД 105.

Разлог за ову неједнакост налази се у природи (еволуцији), која је обезбедила рађање нешто већег броја дечака да би се, како се верује, уједначио број припадника двају полова будући да и током раног детињства и током одраслог живота умире више дечака, односно мушкараца него девојчица, односно жена у једној кохорти. Узроци

---

¹³ *Попис становништва Краљевине Србије* (1890, 1895, 1900), Министарство народне привреде, Београд.

¹⁴ *Становништво Републике Србије 1834-1953*, Завод за статистику и евиденцију НР Србије, Серија Б Свеска 1, јуни 1953, Београд, стр. 15.

¹⁵ А. Вулетић, „Природно кретање становништва Србије пред почетак демографске транзиције“, *Српске студије* 7, 2016, стр. 204.

¹⁶ http://origin.searo.who.int/entity/health_situation_trends/data/chi/sex-ratio/en/ (3.4.2020)

томе су биолошки у раном детињству и ризичнији начин живота мушкараца у каснијем добу, од ратова надаље.¹⁷

На следећем графикону приказана је стопа рађања по полу у Србији за готово пола века (од 1865. до 1910. године).

Графикон 1.

Извор: статистички годишњаци Краљевине Србије, разна годишта

Како се види на графикону, стопа рађања дечака и девојчица кретала се у целом периоду између 104 и 108, са просечном вредношћу од 105,6. Иста просечна стопа (105,6) постигнута је и у периоду 1890-1900, који нас посебно интересује (видети касније).

Другим речима, у Србији се, просечно гледано, рађало 105,6 дечака на 100 девојчица, што је потпуно у складу са очекиваним вредностима и онда и у данашње време, односно са природним тенденцијама у рађању. Из тога произилази фундаменталан закључак да приликом порођаја инфантицид (чедоморство) девојчица није био посебно изражено у тих пола века, односно да није био полно селективан на рачун девојчица. То сугерише да морталне дискриминације девојчица приликом рођења није било.

И Александра Вулетих је мишљења, с позивом на судске списе, да претпоставка да су девојчице више страдале од дечака приликом инфантицида „тешко да је тачна“, односно да је „елиминација нежењеног детета, као дефинитивног доказа неисправног понашања, била важнија мајкама које нису желеле децу него пол детета“.¹⁸

¹⁷ Занимљиво је да је приликом зачећа број дечака и девојчица једнак, али да је током трудноће женски морталитет нешто већи. Видети S. H. Orzack et al: The human sex ratio from conception to birth. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 2015, 112(16).

¹⁸ Aleksandra Vuletic, „Infanticide – Between a Private Matter and Public Concern in Serbia from 1800 to 1860“, у M. Rotar and A. Teodorescu (eds): *Dying and Death in 18th-21st Century Europe*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2011, стр. 155.

А инфантицид је у Србији тога времена свакако присутан. Обично је био узрокован великом срамотом коју је ванбрачно дете доносило мајци, па и целој породици, пошто је то сматрано недозвољивим прекршајем старовременског, хришћанског морала.

Опште је мишљење било да у Србији жене мање греше под притиском беде, а више „у страсној ватри“, како је писао један странац. Српска статистика показује да је мало раширено „јавно женскиње“. Сем тога, Србија показује у Европи најмањи број ванбрачних порођаја, а и женску послугу углавном добавља са стране.¹⁹

И заиста, број ванбрачних порођаја био је релативно низак у Србији, будући да се налазила на зачељу европске листе: на шеснаестом месту од осамнаест земаља. Чак, аутор Државописа тврдио је да су подаци за Бугарску и Грчку погрешни и да Србија има најмање учешће ванбрачних порођаја у укупном броју у Европи.²⁰ Ово сугерише да је и број инфантицида врло умерен.

Статистика чедоморства је веома оскудна и потиче практично искључиво из судских и полицијских извора. Тако се у судској статистици наводи да је „број злочина“ „убиства ванбрачног детета“ 1883. био 52, а у 1887. 61.²¹ Током следећих година, у периоду 1888-1893, просечан годишњи број инфантицида („убиства“ и „упропашћавања“) ванбрачне деце био је 60.²²

Чедоморства су се врло ретко дешавала у Београду, а кад се то понекад и деси, „то бива у најнижим слојевима друштва“.²³ Инфантицида је у Београду у току седмогодишњег периода 1896-1902. година било свега шест. Решена су три случаја и сва три су извршиле служавке.²⁴

На жалост, ова скромна статистика је, нема сумње, некомплетна, пошто је у условима високог морталитета деце лако сакрити чедоморство приказивањем насилне смрти детета као природне. Такође, ова статистика нам не даје ни полну структуру жртава, што нас овде највише интересује, док су кривци, како се може очекивати, у највећем броју мајке.

У принципу, најважнија препрека установљавања поузданих стопа дечака и девојчица при рођењу јесте евентуална непоузданост матичних регистара становништва. Ово посебно важи за ситуације када је стопа висока (пуно дечака на мало девојчица) пошто није извесно да ли се заиста ради о масовној дискриминацији девојчица и из тога проистеклом њиховом мањем броју или је само у питању непоуздана статистичка основа, са мањим обухватом рођених девојчица у регистрима у односу на дечаке. Али, тај проблем очигледно не постоји у Србији оног доба пошто се из постојања биолошки

---

¹⁹ А. Wadler, „Die Kriminalität der Balkanländer“, према *Полицијски гласник*, 24.8.1908.

²⁰ *Државопис*, Министарство народне привреде, XVII, Београд, 1890, стр. XXIII.

²¹ *Државопис*, Министарство народне привреде, XVIII, Београд, 1889, стр. XXI.

²² *Статистички годишњак Краљевине Србије за 1893*, Министарство народне привреде, Београд, 1895, стр. 301.

²³ *Полицијски гласник*, 21.10.1901.

²⁴ „Кретање криминалитета у престоници (од 1896—1902 год.)“, *Полицијски гласник*, 6.3.1903.

нормалне стопе директно одбацује хипотеза о недовољном обухвату девојчица у регистрима (матичним књигама).

Стопа дечака и девојчица у раном детињству

Поред стопе рађања, користићемо и једну другу стопу становништва по полу, а из пописа становништва. Наиме, однос броја дечака и девојчица у најмлађим старосним групама (0-1 и 2-5 година) такође нам говори о положају девојчица и дечака уколико знатније одступају од природне тенденције. Наиме, у раном детињству број дечака се природно брже смањује од броја девојчица пошто су они подложнији болестима, што би значило да смањује број дечака у односу на број девојчица, односно да се смањује њихова стопа, а уколико не постоји дискриминација девојчица. Уколико, међутим, дискриминација постоји, тј. занемаривање девојчица код исхране или лечења или чак намерна убиства, ова стопа ће се повећати и поред природног смањења броја дечака. Другим речима, пораст стопе (односа односа) дечака и девојчица у најранијем животном добу сведочио би о озбиљној дискриминацији девојчица. Примера ради, уколико је однос броја дечака и девојчица 106 при рођењу, 108 код кохорте 0-1 година и 109 код 2-5 година могло би се закључити да је на делу озбиљна дискриминација девојчица изражена њиховим занемаривањем при исхрани, код болести и слично, што води њиховом високом умирању. Јер, природни ред ствари требало би да доведе до смањења ових стопа од 106 на, на пример, 104 и 102.

У следећој табели приказано је кретање односа броја дечака и девојчица при рођењу и у најмлађим старосним групама (0-1 и 2-5) у три пописне године за које располажемо потребним подацима:

Табела 1.

Однос броја дечака и девојчица у Србији

	1890	1895	1900
Рођени	1,046	1,055	1,066
0-1 година	1,037	1,019	1,042
2-5 година	1,005	1,006	1,006

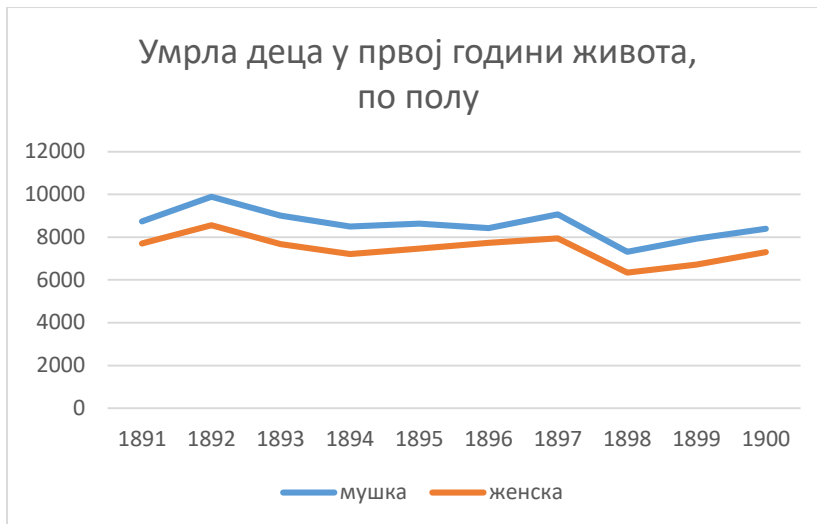
Извори: статистички годишњаци Краљевине Србије (рођени); пописи становништва за 1890, 1895. и 1900. (број 0-1 и 2-5)

Како се види, однос броја дечака и девојчица у млађим нараштајима се смањује после рођења у све три пописне године, у складу с природним тенденцијама, па се њихов број чак изједначује у кохорти 1-5 година. Овакво кретање је присутно само уколико не постоји дискриминација девојчица. То је још једна потврда малопре изнете тврдње да морталитетне дискриминације девојчица није било у Србији пре Првог светског рата.

У складу с тим, статистика морталитета деце до једне године живота показује да је током 1890-их година умирало више дечака него девојчица, доводећи тако до поменутог смањења односа броја дечака и девојчица, односно смањења учешћа дечака у генерацији.

Графикон 2.

Извор: статистички годишњази за 1896/7. и 1900.

Како видимо, дечака у првој години живота је сваке године умирало више него девојчица, у просеку за хиљаду сто, односно за једну седмину.

Иначе, морталитет мале деце био је изузетно висок: у првој години живота умирало је свако шесто или седмо живорођено дете, као у 1895. када је тај проценат изнео 15,8.²⁵ Основни узрок било је незнање које је водило нехигијенским приликама, поквареној храни и води и лошим стамбеним условима, који су резултирали умирањем деце од болести система за варење (готово половина), дисајних путева и тако даље.²⁶ Ипак, како је наведено, девојчица је умирало мање него дечака тако да њихове дискриминације није било.

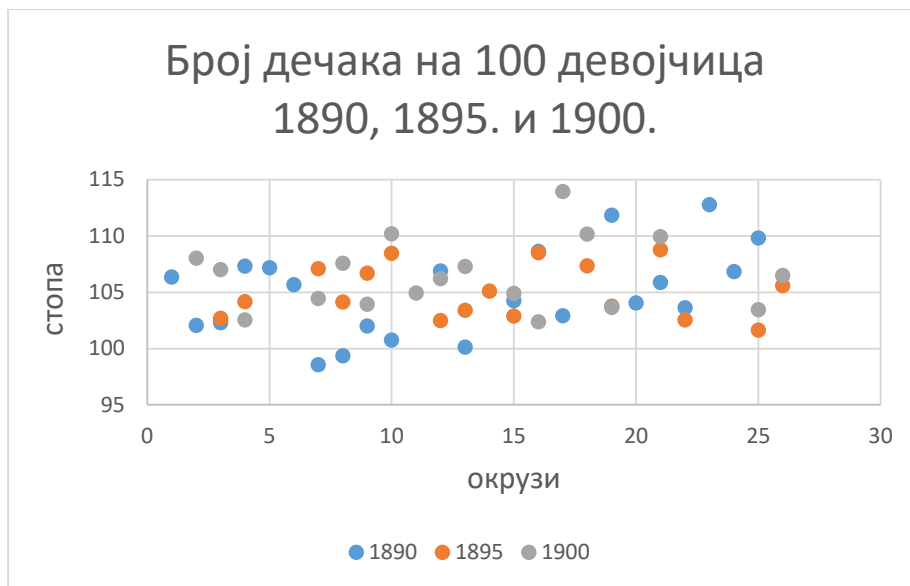
Регионални аспект

Иако је однос броја дечака и девојчица повољан на нивоу Србије оног времена, могуће је да на нивоу мањих територијалних јединица ситуација буде другачија. Погледајмо стопе рађања (на вертикалној оси) по окрузима (представљени бројевима на хоризонталној оси) за 1890, 1895. и 1900. годину.

Графикон 3.

²⁵ Статистички годишњак за 1896-97.

²⁶ „Умирање деце“, *Народно здравље*, бр. 11/1903, стр. 270-271.

Како се види, велика већина опсервација налази се у близини просека за земљу (105,6), али и да постоје прилична одступања: стопа се креће од 98,6 до 113,9. Ипак, ово нису превелика одступања. Шпанија, на пример, имала је 1860. чак 54 опсервације од укупно 471 (11,5%) веће од 115, а Србија ниједну. Поред тога, поузданост статистике опада са дезагрегацијом на већи број мањих територијалних јединица, пошто расте случајан варијабилитет који нарушава тачан одраз „правих“ вредности.

За регионалну анализу најважније је следеће питање: да ли је неки округ перманентно имао високу стопу, што би индицирало дискриминацију девојчица. Одговор је НЕ, пошто ниједан округ није у све три посматране године имао стопу вишу од 107.²⁷ Најближи томе били су ужички и моравски округ који су у две године имали више стопе, али је у трећој она била видљиво нижа.

Патријархална породица и положај девојчица у Србији

Наведени резултати свакако наводе на питање како је могуће да девојчице нису биле најтеже дискриминисане када је положај жена у српском друштву био врло лош, односно зашто су девојчице у Србији избегле судбину својих вршњакиња у Шпанији, Грчкој и Бугарској. Разлога је свакако више, а овде ћемо укратко поменути неколико.

Прво о једној могућој забуни. Наиме, српска етнолошка и антрополошка литература знатним делом је оријентисана на динарско подручје и тзв. динарски психички тип (по Цвијићу), понекад не респектујући довољно регионалне или локалне разлике. Тако се понекад нека одлика народа из Црне Горе или Херцеговине аутоматски узме за одлику целог српског народа, што није увек тачно. Још је Вук јасно видео ову локациону разлику: “Код свију Срба жене су јако потчињене мужевима, а у Црној Гори држе их готово као робиње”.²⁸

²⁷ У три пописне године појављује се укупно 26 округа, али само 17 њих у сва три пописа, па смо њих анализирали.

²⁸ Вук Караџић, *Црна Гора и Бока Которска*. СКЗ, Коло XXIV, књ. 161, Београд, 1922, стр. 97.

Територија коју посматрамо у овом тексту - преткумановска Србија - није обухватала западне динарске крајеве већ само становништво које је тек делом пореклом из Црне Горе, Херцеговине и других западних подручија. Али на териториј тадашње (и данашње) Србије постојало је и „старо“ српско становништво претежно око Мораве и у источној Србији, а које је поседовало другачији менталитет од динарског, што је и Цвијић јасно наглашавао. Разлике су биле толике да Сретен Петровић налази важне компоненте матријархата у источној Србији, од десне обале Мораве па даље.²⁹ Стога се положај жена и девојчица у преткумановској Србији може сматрати за резултанту (ублаженог) динарског и источносрбијанског менталитета, без крајности правих динарских крајева.

Важан разлог одсуства најтежих облика дискриминације девојчица је **економска вредност жене**, тј. корист од женског рада. Наиме, жена је на српском селу давала битан допринос животу домаћинства радећи многе послове, поред оних који су сматрани „женским“ (кување, прање, брига о деци и слично), као што су брига о стоци и живини, обрада баште и производња поврћа и воћа, млекарство, продаја на пијаци, па и помоћ мушкарцу код пољских радова.

Приличној економској вредности женског рада свакако је доприносило одсуство аграрне пренасељености у Србији, односно релативно мала густина становништва све до Првог светског рата будући да је обрадивог земљишта било довољно и да је „захватано“ током целог XIX века, било легално, било илегално, и повећавана обрадива површина чак и почетком XX века.³⁰ У условима раста аграрне површине у земљи драгоцен је допринос сваког радника, а свакако и жена. Исто важи и за бригу о стоци, које је у Србији било прилично и поред извесне преоријентације на земљорадњу.

Општије посматрано, Србија није била богата земља, али ни земља чије се становништво налазило на егзистенцијалном минимуму, већ видљиво изнад њега.³¹ Стога конкуренција за ограничене ресурсе у домаћинству, а и држави, није била толико жестока да би се решавала убијањем деце, посебно деце једног пола. Како рекосмо, инфантицид је обично био повезан са страстима и ванбрачном децом, а не сиромаштвом.

Посебан чинилац ублажавања лошег положаја девојчица је **хришћанска етичка основа** оновременог живота, додуше комбинована са извесним претхришћанским елементима. Наиме, хришћанска црква се од самих почетака противила инфантициду тврдећи да је грех убити дете. Пошто је дете човек, то је инфантицид сматран убиством и мање-више строго кажњаван, а не само морално осуђиван. Разлози томе састојали су се у уверењу да грех блудничења мајке обично доводи до трудноће, да постоји

---

²⁹ Сретен Петровић, „Прежици матријархатског културног модела у ритуалима прелаза, посебно приликом рођења и свадбе“, у зборнику *Обичаји животног циклуса у градској средини*, Етнографски институт САНУ, Београд, 2002.

³⁰ Видети: статистички годишњаци Краљевине Србије за 1900. и 1910.

³¹ Boško Mijatović and Branko Milanović, „The real urban wage in an agricultural economy without landless farmers: Serbia, 1862–1910“, *The Economic History Review*, 2020 (у штампи).

предоумишљај, да је дело окрутно с обзиром на беспомоћност жртве и да долази до ускраћивања спасења дететове душе кроз крштење.

Хришћанска доктрина утицала је на смањење броја инфантицида не само кроз прописе и црквене судове, него и индиректно, кроз успостављање одређеног типа породичних односа – мале породице уместо племенске организације – засноване на вредностима као што су међусобне услуге, жртвовање, лојалност и љубав, што је имало позитивне ефекте на положај девојчица.³² Са друге стране, и православна и католичка црква су чврсто подржавале патријархални морал који заснован на подређености жене мушкарцу и који је водио инфантициду кроз тешку моралну осуду блуда и порођаја ван брака, тако да је укупан утицај хришћанства на положај девојчица и жена неизван.

Допринос државне политике. Првих деценија 19. века у Србији је политика државе према чедоморству лутала између смртне казне за мајку прокламовану од стране Карађорђа још током Првог српског устанка, преко телесних (бичевање) и робије до новчаних казни од стране Милоша, али и разноврсних метода превенције чедоморства.³³ Црква је активно учествовала у овим акцијама, тим пре што су њени судови судили по прекршајима у породичним односима.

У време изградње институција српске државе, донет је 1860. године први српски Кривични (*Казнителни*) закон којим је на модеран начин уређена дотадашња веома хаотична и регулатива и пракса кажњавања инфантицида. Овај закон у чл. 164 предвиђа за мајку која убије своје дете робију до десет година уколико је дете брачно и до шест година уколико је дете ванбрачно. Значи, свако намерно убиство новорођенчета се кажњава временском казном, али строжијом за мајке која је добила дете у браку пошто она нема олакшавајуће околности које има мајка ванбрачног детета. За висину казне важно је било и да ли је мајка активним деловањем убила дете или га је оставила у намери да умре.³⁴ Сваком другом убици детета или саучеснику судило се по општим правилима за убиство. Закон је предвидео и до тромесечне казне затвора за мајку која је сахранила мртворођено ванбрачно дете, а да о томе није обавестила општинску власт.

У средњем веку је у Европи често сматрано да мајка убиством свог детета чини крајње неморално дело, тим пре што се врши према нејаком лицу које нема начина да се брани и стога кажњавано смртном казном као тешко убиство. У складу с тим био је и оштар став српске срењовековне државе према починиоцима инфантицида. Тако у Душановом законнику стоји чл. 147 у коме се каже: „Ко убије... чедо своје да се сагори на огњу“. Значи, смртна казна.

---

³² Lynch, „Why weren't (many) European women 'missing'?“, стр. 262.

³³ Сања Глигић, „Чедоморке и вештице у српском праву у првој половини XIX века“, *Српска политичка мисао*, бр. 4/2015.

³⁴ У једној пресуди првостепени суд је осудио мајку на две године робије због убиства детета, да би Апелација преиначила пресуду у шест месеци робије. Касација је стала на страну првостепеног суда јер је проценила да се радило о активном убиству пошто је мајка покрила дете џаком и оставила га да се угуши; *Бранич*, 1.3.1904, стр. 68-70.

Решењима Кривичног закона из 1860. Србија се приклонила новијим погледима који су тражили праведно кажњавање овог дела према субјективном стању мајке. Како рече тадашњи адвокат Алекса Радуловић, два су основна аргумента ове школе. Прво, свака жена се при порођају налази „у мучном и узбуђеном стању у ком јој је свест мање или више помућена“, па понекад учини и дело које у нормалним околностима не би. Друго, пошто се ово убиство обично чини над ванбрачним дететом, ту хуманост налаже да се узме у обзир тежак положај породиље, „коју мучи црна помисао да ће бити пред светом осрамоћена, од родитеља гоњена, од другарица напуштена, а у друштву презирана“. Она у очајању налази једини спас у поништењу трага своје срамоте. Стога је праведно да се ово убиство казни много блаже од убиства одраслог човека.³⁵

Статистика кривичног суђена починиоцима инфантицида је оскудна, али нам може пружити основну оријентацију. Године 1887. судови су расправљали 72 случаја убиства новорођенчади и осудили 34 злочинца. Остали су ослобођени због невиности, недостатка доказа или других разлога.³⁶ Или, за време петогодишњег периода 1891-1895. година у целој Србији било је осуђено за убиство ванбрачног детета 140 лица (од тога осам мушкараца). Полицијске власти биле су свесне свог неуспеха да установе не само убице, већ и почињена убиства, па су се надале да ће „грижа савести — тај најнемилосрднији полицајац и најнеумитнији судија“ решити ове случајеве.³⁷

Држава је тако покушала и кривичним путем да одбије народ од чедоморстава, поред едукације и пропаганде.

Закључци

Преференција синова била је изражена у Србији пре Првог светског рата, о чему јасно сведочи етнографска литература. Али, питање је да ли је та преференција била толико екстремна и јака да је водила инфантициду на порођају и толиком занемаривању девојчица у најмлађим данима да је њихов број био видљиво смањиван? Кратак одговор је *НЕ*.

У раду је, у складу са Сеновом методологијом, показано да није постојао мањак девојчица у односу на демографске стандарде ни приликом рођења, што говори о непостојању дискриминације девојчица код инфантицида, а ни у најранијем детињству, што значи непостојање фаталне дискриминације девојчица у исхрани и лечењу.

Овим се Србија прикључила западноевропском моделу у коме преференција синова има бенигне облике, за разлику од неких земаља из окружења. Такав резултат последица је, верујем, комбинација економских разлога (економска вредност жене), хришћанског морала и државне политике.

---

³⁵ Алекса Радуловић, „Кривична дела у старој царевини и новој краљевини српској“, *Отаџбина*, 1.1.1890.

³⁶ *Државопис*, Министарство финансија, XVIII, 1889, стр. XXII.

³⁷ *Полицијски гласник*, 6.3.1903.

Boško Mijatović, PhD

Girls were not missing in Serbia before the First World War

The preference of the sons was obvious in Serbia before the World War I and this is clearly depicted by the ethnographic literature. The question is if this preference was so strong that it led to infanticide at birth and serious neglect of girls in their youngest days to significantly reduce the number of girls? The short answer is NO.

In accordance with Sen 's methodology, the paper shows that there was no shortage of girls in relation to demographic standards at birth; the average sex ratio for the period from year 1865-1910 was 105.6, and this indicates the lack of discrimination against girls by infanticide. In the earliest childhood also the sex ratio decreased because the share of boys decreased (census data from 1890, 1895 and 1900). This means that there were no fatal discrimination of girls in nutrition and medical treatment.

This way Serbia, unlike some countries in the region (Greece, Bulgaria), joined the Western European family model where the preference of sons has benign forms. I believe this is a result of combination of economic reasons (significant economic value of a woman), Christian morality and state policy.

Литература

Beltrán Tapia, Francisco. "Sex ratios and missing girls in late-19th-century Europe", EHES Working Paper, No. 160, June 2019.

Beltrán Tapia, Francisco. "'All little girls, the bad luck!' Sex ratios and gender discrimination in 19th-century Greece", EHES Working Paper, No. 172, November 2019.

Beltrán Tapia, Francisco and D. Gallego-Martínez, "Where are the missing girls? Gender discrimination in 19th-century Spain", *Explorations in Economic History* 66, 2017.

Bender, Tovah. "The Case of the Missing Girls: Sex Ratios in Fifteenth-Century Tuscany", *Journal of Women's History*, Vol. 23, Number 4, Winter 2011.

Branich, 1.3.1904. (ćirilica)

Das Gupta, Monica. „Asia's "Missing Women": A New Look at the Data“. *Population and Development Review*, 31: 2005.

Državopis, Ministarstvo narodne privrede, XVII (1890) i XVIII (1889), Beograd. (ćirilica)

Gligić, Sanja. „Čedomorke i veštice u srpskom pravu u prvoj polovini XIX veka“, *Srpska politička misao*, br. 4/2015. (ćirilica)

Hanlon, Gregory. "Routine Infanticide in the West 1500–1800", *History Compass* 14/11, 2016.

„Kretanje kriminaliteta u prestonici (od 1896—1902 god.)“, *Policijski glasnik*, 6.3.1903. (ćirilica)

Karadžić, Vuk. *Crna Gora i Boka Kotorska*. SKZ, Kolo XXIV, knj. 161, Beograd, 1922. (ćirilica)

Lynch, Katherine. "Why weren't (many) European women missing?", *History of the Family* 16, 2011.

Mijatović, Boško and Branko Milanović. „The real urban wage in an agricultural economy without landless farmers: Serbia, 1862–1910“, *The Economic History Review*, 2020 (u štampi).

Milićević, Milan Đ. *Život Srba seljaka*, Prosveta, Beograd, 1984.

Orzack S. H. et al: The human sex ratio from conception to birth. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 2015, 112(16).

Petrović, Sreten. „Prežici matrijarhatskog kulturnog modela u ritualima prelaza, posebno prilikom rođenja i svadbe“, u zborniku *Običaji životnog ciklusa u gradskoj sredini*, Etnografski institut SANU, Beograd, 2002. (ćirilica)

Petrović, Sreten. „Magija i životni krug u običajima i verovanju Svrljiga“, *Kulturna istorija Svrljiga*, Etno-kulturološka radionica – Svrljig, knj. 7, 2016. (ćirilica)

Policijski glasnik, 6.3.1903. (ćirilica)

Попис становништва Краљевине Србије (1890, 1895, 1900), Министарство народне привреде, Београд.

Radulović, Aleksa. „Krivična dela u staroj carevini i novoj kraljevini srpskoj“, *Otadžbina*, 1.1.1890. (ćirilica)

Sen, Amartya. *More than 100 million women are missing*, *New York Review of Books*, 20, 1990.

Sen, Amartya. „Social inequality outweighs women's survival advantage in Asia and North Africa“, *British Medical Journal*, 304, 1992.

Stanovništvo Republike Srbije 1834-1953, Zavod za statistiku i evidenciju NR Srbije, Serija B Sveska 1, juni 1953, Beograd, str. 15. (ćirilica)

Statistički godišnjak Kraljevine Srbije, razna godišta, Ministarstvo narodne privrede, Beograd. (ćirilica)

Vuletic, Aleksandra. „Infanticide – Between a Private Matter and Public Concern in Serbia from 1800 to 1860“, u M. Rotar and A. Teodorescu (eds): *Dying and Death in 18th-21st Century Europe*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2011.

Vuletić, Aleksandra. „Prirodno kretanje stanovništva Srbije pred početak demografske tranzicije“, *Srpske studije* 7, 2016. (ćirilica)

Vuletić, Aleksandra. „Statistika u službi državne uprave i unapređenja narodnog blagostanja u Srbiji 19. veka“, u *Država i politike upravljanja (18–20. vek)*, red. P. V. Krestić; Istorijski institut, Beograd, 2017. (ćirilica)

Wadler, A. „Die Kriminalitat der Balkanlander“, *Policijski glasnik*, 24.8.1908. (ćirilica)

„Umiranje dece“, *Narodno zdravlje*, br. 11/1903. (ćirilica)